

19. YÜZYIL OSMANLI REFORMLARINDA ETKİLİ OLAN SOSYAL, EKONOMİK, POLİTİK VE ASKERİ FAKTÖRLER

*Ahmet Gündüz**

XVII. Yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun görünüşünde bir otorite buhranı ön planda göze çarpar. Bu dönemde tahta çıkan padişahların sayısı buhranın açık delillerinden birini teşkil eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüzyılında görev yapan padişahları, III. Mehmet (1595-1603), I. Ahmet (1603-1617), I. Murat ve II. Osman (1617-1622), I. Mustafa (1622-1623), IV. Murat (1623-1640), I. İbrahim (1640-1648), V. Mehmet (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmet (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703) olmak üzere on bir kişidir.

XVI. yüzyıl sonlarında, Avusturya'ya karşı başlamış olan savaş ve sonucunda imzalanan 1606 Zıtvatoruk Antlaşması ile, bu zamana kadar Osmanlı lehine olan iki devlet arasındaki ilişkiler bu andan itibaren dengeli bir hale gelmiştir. Bu savaş sonunda Avusturya'dan her yıl alınmakta olan vergiden vazgeçilmiş, bundan başka Avusturya hükümdarının, Avrupa devletlerince tanınmakta olan "Roma Cesarı" ünvanı ilk defa olarak tanındı. Diğer bir ifadeyle Avusturya İmparatoru, Osmanlı hükümdarına eş statüde kabul edilmiştir. Avusturya İmparatoru'nun tarafsız bölgede yapılan bu anlaşma sonucu Osmanlı hükümdarına eş statüde kabul edilmesi Fatih'ten beri devam eden "Cihan İmparatoru" fikrinden de vazgeçildiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun komşularıyla, XVII. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden ilişkilerinde mağlubiyetler görülmekle beraber galibiyetleri de olduğu için büyük toprak kayıpları olmamıştır. Fakat bu durum II. Viyana Muharasası'ndan sonra Osmanlı aleyhine bozulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr. Ahmet Gündüz, Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı, Kırşehir.

1681'de Macaristan'ın Avusturya hakimiyeti altında bulunan topraklarında patlak veren bir isyanda, asilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemeleri üzerine Avusturya'ya sefer açılarak Viyana (1683) ikinci defa muhasara edildiği halde Avusturya imparatoru, Papalık, Venedik, Lehistan ve Rusya'dan aldığı destekle Osmanlı tehlikesini önlemiştir. Kutsal İttifak oluşturan bu devletler karşısında Osmanlılar, Karlofça Antlaşması'nı (1699) imzalamak zorunda kalarak Temeşvar hariç bütün Macaristan, Transilvanya, Hırvatistan ve Sırbistan'ın bazı kısımları Avusturya'ya, Mora ve Dalmaçya sahilleri Venedik'e, Azak kalesi de ayrı bir anlaşmayla Rusya'ya terk edilmiştir. Böylece Türklerin Avrupa'da ilk büyük gerilemesi başlamış oluyordu. Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı ve topraklarının taksim edileceği hususunda, Avrupa'da yeni bir kanaat hasıl olmuştur. XVII. Yüzyılın son yılları Osmanlı Devleti'nin gerileme devrinin başlangıcını teşkil etti¹.

Bir Rus filusunun Akdeniz'e girip bizzat Anadolu kıyılarını tehdit ettiği bir savaştan sonra 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti'nde yeni bir gurur kırılışını da beraberinde getirmiştir. Bu antlaşma ile sultan, yalnız hristiyan nüfusun oturduğu fethedilmiş toprakları değil, Kırım'daki eski müslüman toprağını da terk ederek, aynı zamanda Rus imparatoriçesine, bizzat kendi ortodoks hristiyan tebaası üzerinde fiili bir hamilik haline gelen müdahale hakkını da tanımıştır. Bundan sonra bir durgunluk devresi başlamış, 1775'te Bukovina'nın Avusturya'ya, 1812'de Baserabya'nın Rusya'ya kaptırılması dışında, 1878'de tekrar başlayan toprak kaybı süresine kadar aşağı yukarı bir yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, yabancı devletlere önemli bir şey terk etmemiştir. Fakat bu dönemde esas tehlike içeriden gelmiştir².

A- 18. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

Bu dönem ile ilgili imparatorluğun nüfusuna dair güvenilir tahminler olmamakla beraber genellikle 25 milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir³. Böylesine geniş olan bu topraklarda bu nüfus çok düşük bir rakam olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de insan gücü eksikliği, Avrupa nüfusunun çok yüksek oranda bir büyüme gösterdiği zamanda, Osmanlı İmparatorluğu için XIX. yüzyıl boyunca hem ekonomik hem de askerî

¹ E. Z. Karal; "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Siyasî Tarihi", *Yeni Türkiye*, Yurt yay. Ankara,1990, s.31-32.

² Bernard Levis; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çvr. Metin Kıratlı), Ankara, 1970,s.37.

³ Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi*, C.V., Ankara,1996, s.1.

açıdan başlıca mahzurlardan birini oluşturacaktır. Bu dönemde Osmanlı nüfusunun % 15 civarının, 10.000 ya da daha fazla nüfuslu kentlerde yaşamasına karşılık, nüfusun % 85 kadarı kırsal alanlarda yaşamaktadır.

Gerek nüfus yoğunluğunda ve gerek kentleşme derecesinde büyük bölgesel farklılıklar bulunmaktadır. Balkanlar en yoğun nüfusa sahip bölge durumundadır. İmparatorluğun nüfusu XVII. ve XVIII. yüzyıllarda muhtemelen azalmaktaydı, ancak bu azalmanın derecesi bilinmemektedir. Nüfustaki bu azalma ve bunun sonucu olan çok düşük nüfus yoğunluğu aslında savaş, açlık ve hastalıkların ürünü idi. Savaşlar ve özellikle merkezî denetim eksikliğiyle, kamu düzeninin muhafazasındaki eksikliğin sonucu olan küçük çaplı iç çatışmalar, tarımsal üretim sürecinde ve iletişimde kesintilere yol açıyordu. Bunun ardından sayısı düşmüş kişileri etkisi altına alan salgın hastalıklara maruz bırakıyordu.

İmparatorluğun Asya eyaletlerinde nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman'dı. Ayrıca önemli miktarda hristiyan ve musevî azınlık toplulukları vardı. Balkanlarda ise çoğunluk hristiyan olmakla birlikte önemli miktarda müslüman azınlık toplulukları vardı. Gayrimüslim cemaatlerin bir İslâm toplumu içerisinde barındırılması sorunlara yol açıyordu. Daha önceki İslâm devletlerinde de olduğu gibi, hristiyan ve musevî toplulukları kendilerine zımmî statüsü verilerek topluma dahil edilmişlerdi. Bunun anlamı, özel bir vergi ödemelerinin karşılığında, müslüman devletin içerisinde dinlerini değiştirmeye zorlanmaksızın hayatlarını sürdürmelerine izin verilmiş olması demektir. Zımmî cemaatler, kendi işlerinin yönetiminde bir miktar özerklikten yararlanmakta ve devlet temsilcileri ile olan işlerinde kendi dinî önderleri tarafından temsil edilmekteydiler⁴. Çoğu kez "millet sistemi" diye adlandırılan bu sistemin niteliği, Osmanlı Devleti ve toplumunun birçok yönü içinde geçerli olduğu gibi, uzun zamandan beri yanlış anlaşılmıştır. Çünkü akademisyenler kendilerine, merkezi yönetimi temsil etmekte olan ve işlerin gerçekte ne olduğu hakkında değil, ama nasıl olmaları gerektiğinin usulü hakkında yazan kişilerin yazılarını temel almışlardır. Son yirmi yıl zarfında yerel ve bölgesel gerçeklerin ayrıntılı olarak incelenmesi sonucunda, bu sistemin sanıldığı gibi, örneğin; İstanbul'daki Rum Patriği tarafından yönetilen **ülke çapında özerk topluluklardan** oluşmadığını ama yerel hükümet temsilcileri karşısında belli ölçülerde özerkliğe sahip yerel cemaatlerden oluşmuş olduğunu göstermektedir. Keza ayırım gütmeye olgusu da önceleri sanılandan daha az katı gerçekleşmiş gözükmektedir. İmparatorluğun yerli nüfusunun Müslüman çoğunluğu da tek parça değildi. Büyük çoğunluk İslâmiyet'in sünnî yorumuna mensuptu ve Osmanlı Devleti kendi resmî ideolojisine

⁴ Eric Jan Zürcher; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1988, s.24-26.

göre geleneksel İslâm'ın yeryüzündeki koruyucusu idi. Resmî olarak Osmanlı Devleti, sapkın müslümanlarla, hristiyanlarla olduğundan çok daha sert bir tartışma içindeydi. Uygulamada ise önemli Şîf azınlıklar Osmanlı Devleti'nden müsamaha görerek Balkanlar, Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'da yaşıyorlardı.

İmparatorlukta ikamet eden hristiyanlar, elçileri ve konsolosları tarafından temsil ediliyorlardı. Elçiler ve konsoloslar, bir ölçüde özerkliğe sahiptiler. Bu haklar kapitülasyonlar da belirtilmişti. Esasen bunlar başlangıçta padişah tarafından dost devletler tebaasına bahşedilmiş ihtiyarî ayrıcalıklardı. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki güç dengesinin değişmesiyle birlikte, kapitülasyonlar sözleşme statüsü kazanmışlardı. Bunların dışında XVIII. ve özellikle de XIX. yüzyılda gitgide daha çok yerel hristiyana, beraat edinme yoluyla bir yabancı gücün tebaası olması statüsü verilmişti. O zamandan itibaren bu kişiler, o güçlerin kapitülasyonlarına tabi olmuşlar ve Avrupalı güçlerin kuvvetlenmesiyle sultanın müslüman tebaası üzerinde giderek artan bir üstünlük kazanmışlardı. Aynı zamanda, yakın doğu'da yabancı güçlerin nüfuzunun fazlaştığı görülmektedir.

Osmanlı ideolojisine göre imparatorlukta toplum vergi ödemeyen, silah taşıma hakkına sahip olan yönetici seçkinler sınıfı ile bunun tam tersi durumundaki halk kitlesi arasındaki kuramsal olarak çok katı olan bir ayrım etrafında biçimlenmişti. Bu yönetici seçkinler sınıfı ile ufku yakınındaki köylerle ya da pazarın kurulduğu kasaba ile sınırlanmış ve neredeyse okur-yazar olmayan kırsal nüfusun genel görünüşü arasında son derece geniş bir uçurum vardı. Seçkinler sınıfı ile halk kültürü arasındaki tek bağı, imparatorluğun her tarafında sıkıca örülmüş bir tekkeler ağı kurmuş olan Mevlevî, Nakşibendî, Rifa'î ve Bektaşî tarikatları gibi tasavvuf tarikatları oluşturmuştu. Bu tarikatlara üyelik, farklı toplum katmanlarını aşmış geçiyordu⁵.

Modern ulus devletlerinininki ile karşılaştırıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyıldaki devlet örgütü **üç bakımdan** farklıydı. Her şeyden önce küçüktü. Bu sayısal anlamda bir gerçektir. İstanbul'daki merkez yönetim örgütü 1.000 ila 1.500 arasında memur istihdam etmekteydi. Devlet tarafından icra edilen ve ondan beklenen görevler modern ölçütlere göre, en az miktardaydı. Devlet, ülkenin, hukuk ve düzeninin korunması ile meşgul olur, pazarları, ağırlık ve ölçüleri denetler, madenî para basar, büyük kentlerin, özellikle İstanbul'un gıdasını tedarik eder, büyük bayındırlık işlerin yapar ve bunları muhafaza ederdi. Bu görevleri

⁵ E.J.Zürcher; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.27-28.

icra edebilmek için, elden geldiğince vergilerin tahsil edilmesini sağlardı. Bugün bir devletin normal görevlerinden sayılan eğitim, sağlık, sosyal yardım ve konutlandırma Osmanlı Devlet yönetimi için az önemliydi.

İkincisi, küçük çaplı devlet örgütü şu demek oluyordu ki, Osmanlı Devleti, yurttaşlarıyla birçok şekilde doğrudan meşgul olan modern bir devletin tersine, çoğu zaman cemaat temsilcileriyle, yani mahalle papazı ya da mahalle imamı, loncaları temsil eden lonca başkanları, ikamet eden yabancıları temsil eden şeyhlerle meşgul oluyordu. Bunun esas nedeni kuşkusuz devletin her bireyle meşgul olacak olanaklardan yoksun olmasından kaynaklanmaktaydı..

Üçüncüsü, yasa önünde eşitlik kavramı yoktu. Yasa önünde eşitlik modern ulus devletlerde bile bir gerçeklik değil, bir ülküdür, fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda ülkü bile değildi. Kentlerde oturanlara kırsal kesimden farklı, hristiyanlara ve musevilere müslümanlardan farklı, göçebelere yerleşik olanlardan farklı ve kadınlara erkeklerden çok farklı olarak muamele edilirdi. Yerleşmiş eski ayrıcalıklar, kentler, loncalar, aşiretler ya da bireyler tarafından kıskançlıkla muhafaza edilirdi⁶.

B- SİYASİ YÖNETİMDEKİ BOZULMALAR

Çöküş nedeni olarak belirli tek bir unsuru ele alıp genelleme yapmak güçtür. Ancak Osmanlı düzeni, kendisini harekete geçiren, yöneten ve bir arada tutan hükümdara çok bağımlı olduğu ve çöküş, hükümdarlık kurumu içindeki ciddî çürüme unsurlarıyla birlikte görüldüğü için çöküşün anahtarı da burada bulunmaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın en görkemli hükümdarlık günlerinde bile bir çöküş söz konusuydu. Belki de bu hanedanın ya da herhangi bir hanedanın, sürekli olarak imparatorluğu kuranlar gibi yetenekli liderler yetiştirmesi beklenemez. Diğer yandan, padişahın kişiliğine çok şey bağlı olduğu için, zayıf bir hükümdar, bir dizi yeteneksiz ve değersiz kişiye yol açmış bulunurdu. İlk hükümdarlar egemen olmak için eğitilmişler ve iktidara ise en yeteneklinin gelmesini sağlayan bir süreçten geçmişlerdir. Bunlar, hükümet işlerine kendileri karışarak ve savaşta da ordularının başına geçerek devlet sorunlarına kendi yeteneklerini uygulayabilmişlerdi. Yine bu hükümdarlar bir köle (devşirme) sınıfı yaratıp, bunu daha eski Türk soylularının karşısına çıkararak uyruklarının denetim gücünü kazanabilmişlerdir. Burada şunu da belirtmek gerekir: Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünün nedenini köleleri yönetici sınıfına getirmesine ve doğuştan müslüman olanları devlet görevi dışında tutmasına bağlayıp

⁶ E.J.Zürcher; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.29-31.

Müslümanların düzenin içine girmeleriyle çöküşün olduğu kuramı Hıristiyan Avrupa'ya çekici gelse de, temelsiz bir görüş olmaktan ileriye gidemez. Çünkü Osmanlıların iktidara sahip olmaları eski Türk ve Müslüman unsurlarıyla başarılı ve sürdürülmüştür. Devşirmeler ise yalnızca çöküş döneminde yönetimi ele geçirmişler, bu da Osmanlıyı başarıya değil çöküşe götürmüştür.

Devşirmeler, XVI. yüzyılda eski Türk soyluları üzerinde kazandıkları kendi birliklerini koruyabilmiş olsalardı, en azından kendi çıkarları için o sırada denetim altında bulundukları düzeni korurlardı. Ancak daha önce soyluların sağladığı rekabet iticiliği ve güçlü hükümdarların sürekli denetimi altında bulunma gerekliliği olmadığı için devşirme sınıfı birbirleriyle çatışan siyasal gruplara bölünmüştür. Bunlardan her birisi de bir ya da bir kaç gözü yüksekte siyasî liderin çevresinde toplanmışlardır. Bir tek siyasî grubun uzun bir süre egemen olamaması sonunda yönetici sınıf, küçük çatışmalar karmaşasına düşmüş, geçici koalisyonlar kurulmuş ve devletin gelir getiren mevkileri zaferin ödülleri olmuştur. Hükümdarlar bu çatışmalar ve sonuçlarına karışmamak için harem zevkî yaşantısına çekilmişlerdir. Bunun dışında, şehzadelerin taşrada çalışarak hükümet ve askerî işlerde eğitilme süreci de terkedilmiştir⁷.

Osmanlı sarayının ilk on sultanı nadir rastlanan, muktedir ve akıllı adamlar serisinin manzarasıyla bizi hayrete düşürürken, bu silsileden gelenlerin geri kalanı daha da hayret verici yeteneksiz kişiler serisini teşkil etmektedir. Son seri, bir rastlantının sonucu değildir ve etkili bir hükümdarın ortaya çıkmasını engelleyen bir yetiştirme ve seçme sistemiyle açıklanabilir⁸.

Yakın çağların başında padişah, imparatorluğun en az hür olan adamıdır. Çünkü hayatını saray geleneklerine, çalışmalarını da saray kaidelerine göre ayarlamak zorundadır. Padişahlığa namzet olan şehzade, sarayın şimşirlik veya kafes denilen bir yerinde, sarayın dışı ile bağlantısı olmayan bir esir hayatı sürmeye mahkumdur. Burada, veliahdın sözde eğitim ve öğretimiyle uğraşılırdı. Fakat gerçekte ne eğitim ne de öğretim şehzadeyi tahta hazırlayacak seviyede değildi. Veliyaht okuma-yazmadan başka biraz edebiyat, biraz da musikî öğrenir ve tahta çıkacağı anı sabırsızlıkla beklerlerdi. Başka memleketlerin anayasalarında kudretsiz, otoritesiz ve aklıdan zoru olan prenslerin tahta çıkamayacakları yolunda hükümler vardı. Osmanlı devlet geleneğinde ise böyle bir durum göz önünde bu-

⁷ Ali Sevim- Yaşar Yücel; *Türkiye Tarihi*, C.III, Ankara, 1991, s.27-28.

⁸ Stanford Shaw; *Osmanlı imparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, (Çvr. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1995, s.236-237.

lundurulmamıştır. Bu itibarla deli veya sapık bir şehzade tahta çıkma hakkını kaybetmez, tahta çıktıktan sonra ulemanın fetvasıyla tahttan indirilirdi. Padişahlık ve halifelik için gerektiği gibi hazırlanmadan tahta çıkan veliaht, dünyayı ve imparatorluğu tanımak şöyle dursun, çok defa başkenti bile doğru dürüst bilmezdi. Bu sebeple idare edeceği devleti en az tanıyan, en az bilen ve onun için en az çalışmış bir insan durumundadır. Padişah, bu yetersizliği yüzünden halifelik yetkilerini sadrazam ile şeyhülislâm'a devretmek zorunda kalırdı⁹.

Devlet sistemindeki çöküntü sadece yüksek hükümlerlik araçlarına değil, bütün imparatorluk yüzeyinde bürokratik ve dinî kurumların bütününi etkilemeye başlamıştır. Bunlar işe alma, yetiştirme ve yükselme yöntemlerinde, artan değişikliklerin şiddetlendirdiği, yeterlilik ve doğruluk bakımından felaketli bir düşüşe uğramışlardır.

Bu bozulma yani, XVI. yüzyılın titiz, dürüst ve son derece bürokratik hükümetinden, XVII. yüzyılın ihmaline ve XVIII. yüzyılın çöküntüsüne ulaşan değişimi, canlı ve açık bir şekilde yansıtan Osmanlı arşivlerinde açıkça fark edilmektedir. Aynı düşünüş meslekî ve ahlâkî düzeyde, belki daha az göze çarpar olmakla beraber, dinî ve yargısal hiyerarşinin çeşitli kademelerinde de görülmektedir¹⁰.

Ayrıca hanedan çatışmalarını önlemek için hükümdarın kardeşlerinin öldürülmesi terkedilmiş, padişahın en yetenekli şehzadesinin tahta geçmesi yöntemi de bir yana atılmıştı. Artık yaşamakta olan en yaşlı erkek akraba ya da o sırada en çok güce sahip grubun tuttuğu bir hanedan üyesi tahta getirilmekteydi. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak sarayda padişahın kardeşleri ve oğulları arasında iktidar çatışmasına dönmek oluyordu. Bunlar genellikle anneleri ya da kadınlarının başlarında bulunduğu harem siyâsî gruplarını kullanarak tahtı ele geçirmeye çalışıyorlardı. Yıllar geçtikçe saray içindeki ileri gelen harem grupları ile saray dışındaki devşirme grupları arasındaki koalisyon en uzun süreli başarılarla sahip oluyordu.

Üst düzeydeki grupların çözülmesi kısa zamanda tüm düzene yayılmıştı. Önemli mevkilere getirilenlerden geleneksel olarak padişah ve öteki yüksek memurlar tarafından istenen değerli armağanlar çok kısa bir sürede tüm yönetici sınıf arasına yayılmış, bunun sonucunda da rüşvet alma ve nüfuzu kötüye kullanma da artmıştı. Bir memurluğa getirilen kimse bu ayrıcalığın bedelini ödemek zorundaydı. Buna karşılık o da bu makamını, ödediğini geri almak, kâr elde etmek ve hem kendisinin, hem

⁹ B. Lewis; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.23.

¹⁰ E. Z. Karal; *Osmanlı Tarihi*, C.V, s.2-3.

de bağlı bulunduğu grubun siyasî yönden şansını artırmak için kullanıyordu¹¹. Rüşvet konusu ile ilgili olarak, rüşvetçiliğin şiddetle karşısında olmasına rağmen III. Murat hakkında rüşvet alan ilk padişah olduğu söylentileri vardır ve IV. Murat'ın ise dolaylı yollardan rüşvet aldığı bilinmektedir¹².

Devlet merkezindeki bozulmalara paralel olarak, eyaletlerde de beylerbeyi ve sancak beylerinin kanunsuz hareketleri görülmeye başlanmıştır¹³.

C- ASKERİ TEŞKİLATTA BOZULMALAR

Karlıoçça Antlaşması ile sona eren savaşlar, Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesini adeta zorunlu hale getirmişti. Çünkü, Avrupalı devletler, yeni savaş taktikleri ve harekât planları yapıp savaşlarda uygulayarak ordularını daha güçlü bir duruma getirmekte idiler. Bunlara oranla Osmanlı ordusu ve özellikle maaşlı kapıkulu ocaklarının düzensiz ve başıbozuk bir kalabalıktan meydana geldiğini söyleyebilmek mümkündür. Savaşlarda askere ihtiyaç duyulması nedeniyle devlet, ordu dışından belirli bir süre için adam toplamak zorunluluğunu da duymakta idi. Daha önceden son derece iyi yürütülen devşirme yasası artık uygulanamamakta, dolayısıyla ocaklı askerlerin disiplininin tam anlamıyla bozulduğunu söyleyebiliriz¹⁴.

Ocak, kanunnamelerin ruhuna uygun olarak geliştiği vakitler, imparatorluğun genişlemesinin başlıca amillerinden biri olmuştu. Fakat XVII. yüzyıldan başlayarak ocağın kanunnameleri bir tarafa bırakılmış ve yerlerine manasız gelenekler geçmişti. Bu sebeple yeniçeri ocağı devlet otoritesinin dayanağı olmaktan çıkmış, "ocak, devlet içindir" prensibi yerine, "devlet, ocak içindir" formülü almıştı. Böyle olunca, ocağın sinesinde ve devlet teşkilatında, yeniçerilerin muvafakati elde edilmeden hiçbir düzen kurmak imkanı kalmamış oluyordu. Bu konuyu bilmemezlikten gelerek yeni bir düzen kurmak teşebbüsünde bulunan padişah ve sadrazamlar arasında yalnız mevkilerini değil, başlarını da kaybedenler olmuştu. Padişahlardan II. Osman, III. Ahmet, sadrazamlardan Halil Hamit Paşa, yeniçeri ocağının kurbanları idiler¹⁵.

¹¹ B. Lewis; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.24.

¹² S.Shaw; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, s.237.

¹³ Veli Şirin; *Anahatlarıyla Siyasî ve Kültürel Osmanlı Tarihi*, Marifet Yay., İstanbul,1996,s.92.

¹⁴ A.Sevim- Y. Yücel; *Türkiye Tarihi*, C.III, s.31.

¹⁵ E.Z. Karal; *Osmanlı Tarihi*, C.V., s.7.

Uzun süren savaşlar, ordu ve donanmayı yıpratmıştı. Artan ihtiyaçlar karşısında, merkez ordusu olan “**Kapıkulu**” içerisine devşirme kanununa aykırı olarak asker alındığı gibi Tımarlı sipahiler de artık ihmal edilmeye başlanmıştır.

Tımar düzeninin bozulmaya başlaması ile, devletin maaşlı asker sayısı artmış ve bu durum hazineden devamlı bir nakit çıkışını mecburiyet haline getirmiştir. Yüzyılın önemli devlet adamı ve siyaset bilgini Koçibey, kapıkulu ordusunun, kanuna aykırı ve yanlış olarak çoğaltılmasının zararlarını sultan IV. Murat’a sunduğu risalesinde uzun uzun açıklamıştır. Koçibey, risalesinde devletin zayıflamasının en önemli sebepleri olarak ordunun ve maliyenin bozulmasını göstermektedir¹⁶.

Kapıkulu birliklerinin üyelerinin pek çoğu, tımar sahibi sipahiler olup, evlenip askerlikten ayrılmışlar ve tüccar, zanaatkar ya da mülk sahibi olmuşlardır. Bunlar sadece kendilerine sağladıkları gelir ya da ayrıcalıklar nedeniyle birlik üyeliklerini sürdürmekteydiler. Askere çağrıldıklarında kendi yerlerine daha yeteneksiz bedeller gönderiyorlardı. Bu yüzden ordunun çoğunluğu bu tür yeteneksiz insanlardan oluşmaktaydı. Bunun yanı sıra askerî ve yönetsel bir örgüt olarak tımar ordusunun gücü azaldıkça mevcut kapıkulu birlikleri bunların yerine taşrada kullanıyor ve böylece ayrıcalıklı bir seçkin sınıf oluşturuluyordu. Bunlar özellikle Anadolu’da sancak beylerinin, kadıların ve hatta mültezimlerin hizmetine girerek hem yöneticilere hem de halka egemen oluyorlar, bölgesel vergi gelirlerinin giderek artan bir bölümüne el koyuyorlar ve çiftçilerden de ek vergiler alıyorlardı. Yeniçeri askerlerinin ayrıcalıklı durumundan yararlanmak isteyen bölge halkının çoğu genellikle yasa dışı yollardan bu birliklere katılıyordu. XVII. yüzyılın ortalarında yeniçeri askerinin sayısı, 200 bine kadar yükselmiş olup, hem devlete hem de topluma ağır bir yük haline gelmişti¹⁷.

Donanma ise, Barbaros Hayreddin Paşa’nın ölümünden sonra, yerine denizci olmayanların tayini ile, XVI. yüzyılın ikinci yarısında ihmal edildiğini görmekteyiz¹⁸.

D- MALÎ ALANDA BOZULMALAR

Avrupalıların açık deniz yollarını ve yeni kıtaları bulmaları Osmanlı Devleti maliyesine büyük etkiler yapmıştı. Hint ve Çin mallarının transit geçişinden büyük gelirler temin eden Osmanlı Devleti, Ümit Burnu’nun

¹⁶ Koçi Bey risalesinden naklen V. Şirin; *Osmanlı Tarihi*, s.92.

¹⁷ S.Shaw; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, s.238.

¹⁸ V.Şirin; *Osmanlı Tarihi*, s.93.

bulunması ile bu gelirlerin önemli kısmını kaybetmişti. Para değerindeki düşmeler, asker ve halk arasında hoşnutsuzluklar meydana getiriyordu. Bu gibi durumlar XVII. yüzyıl boyunca artarak devam etmiştir¹⁹.

1625'te Ömer Talib adında bir Osmanlı gözlemcisi tehlikeyi daha açık bir şekilde görebiliyordu: Ona göre, "Şimdi Avrupalılar bütün dünyayı tanımayı öğrendiler, gemilerini her yere gönderiyorlar ve her limanı ellerine geçiriyorlar. Eskiden Hindistan ve Çin malları Süveys'e gelir ve müslümanlar tarafından bütün dünyaya dağıtıldı. Fakat şimdi ise bu mallar Portekiz, Flenk ve İngiliz gemileriyle Frengistan'a taşınıyor ve oradan bütün dünyaya dağılıyor. Kendilerinin ihtiyaç duymadıkları şeyleri İstanbul'a ve diğer İslâm ülkelerine getiriyorlar ve değerini beş katına satıp çok para kazanıyorlar. Bu nedenle İslâm ülkelerinde altın ve gümüş azalmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu Yemen kıyılarını ve oradan geçen ticareti ele geçirmelidir; aksi halde çok geçmeden Avrupalılar İslâm ülkelerine hükmedeceklerdir"²⁰.

Diğer taraftan, devletin en önemli gelirlerinden olan gümrük gelirleri, milletlerarası ticaret yollarının değişmesiyle azaldığı gibi, XVI. yüzyılda Fransızlara verilen imtiyazlar nedeniyle zedelenmiş ve XVII. yüzyılda diğer ülkelere de imtiyaz verilmesiyle iyice azalmıştır.

Bütün bunlardan ayrı olarak, devletin dünyanın en büyük devleti olması ve çok genişlemesi sonucunda, yöneticilerden başlayarak halka kadar inen israf, şatafat ve zengin olma duygusu artmış, saray başta olmak üzere, bütün Osmanlı toplumunda refah ve bolluk, iktisadî yapıyı içten içe kemiriyordu²¹.

Bu dönemde ticaret, sanayi ve maliyedeki iç gelişmelerden doğan büyük iç sorunlar da artık imparatorluğun önüne dikilmeye başlamışlardı. Osmanlıların ekonomik düzenine baktığımız zaman imparatorluğun kendi kendine yeterli olması fikri üzerinde temellendirildiğini görmekteyiz.

XV. Yüzyıllarda gerçekleştirilen güçlü merkezîyetçi yapı hükümdarların imparatorluğun çeşitli bölgelerinin birbirini tamamlayacak şekilde geliştirilmesini sağlamakta ve böylece herkesi refaha götüren bir politika izlenmesine imkan vermekteydi.

Ancak XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak hükümetin kendi kendine yeterlilik düzenini uygulama yeteneği zayıflamakta, Avrupa ise bu düzeni kendi çıkarları için bozacak bir tür ekonomik parasal güç geliştirmiş bu-

¹⁹ V.Şirin; *Osmanlı Tarihi*, s.93.

²⁰ B. Lewis; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.28.

²¹ V. Şirin; *Osmanlı Tarihi*, s.93.

lunmaktaydı. Bu, büyük ölçüde Batı Avrupa'da merkezîleşmiş yeni bir merkantalist ekonominin yerleşmesi sonucunda olmuştur. Avrupa'nın, Amerika ve Afrika'ya yayılması sonucunda elde ettiği servet ve araçlarla artık Ön Asya'yı denetimleri altında tutanların koyduğu gümrükleri ve yönetmelikleri aşarak ticaretini doğuya taşıma imkanı ortaya çıkmıştı. Oluşan sermayenin Avrupa'ya girmesi burada enflasyon yaratmış, bu da ekonomik ve toplumsal büyümeyi zorunlu kılmıştı. Ancak, sanayi denetimleri altında tutulan loncaların sınırlayıcı davranışlarıyla da desteklenen Osmanlı kapalı ekonomisi bu tür değişikliklere karşı koymuş ve direnmiştir. Avrupa'da hammadde isteği arttıkça fiyatlar da buna uygun olarak yükselmiş, tahıl, yün, bakır ve değerli maden gibi emtia fiyatları Avrupa'ya kıyasla daha düşük olduğundan Osmanlı İmparatorluğu'ndan çekilmişti.

Avrupa kapitalizminin ve Avrupa'nın egemenliğinde olan ticaretin ortaya çıkmasının diğer bir önemli etkisi de geleneksel Osmanlı "el sanatı-sanayisinin" sürekli olarak düşüşüne yol açmasıdır. Avrupa'da ticarî genişleme ve sanayi birikimi yeni sanayi alanlarının doğmasına yol açmıştır. Özellikle maden işleme ve tekstil alanında bu genişlemeyi sürdürmek için dış pazarlar bulma zorunluluğu da bulunmaktaydı. Kapitalist girişimciler geleneksel Osmanlı sanayisi ile imparatorluk topraklarında bile rekabete girişip yeni teknikler geliştirerek ve yeni gereksinimler yaratarak sanayilerini ve pazarlarını geliştirmişlerdir. Avrupa tüccarları Osmanlı hammaddelerini alıyorlar, bunları Avrupa'da işliyorlar ve sonra yine imparatorluğa ihraç ederek geleneksel Osmanlı mallarını fiyat olarak ve zaman zaman da kalite olarak aşıyorlardı. Böylece XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında geleneksel Osmanlı el sanatlarını yok edecek süreç başlamış olmaktadır. Ortaya çıkan ticaret açıkları imparatorluğun sadece hammadde ve yerli sanayisini değil, ekonomi akışının bağlı olduğu altın ve gümüşü de elden kaçırmıştır. Enflasyon unsurları artmış, hatta II. Selim'in tahta çıkmasından sonraki iki yüz yıl içinde fiyatlar dört katına kadar yükselmiş, besin ve diğer maddelerin fiyatları hızla artmıştır. Sabit gelirliler ile yönetici sınıfın pek çok aylıklı memuru bundan zarar gördüğü için bu kişiler hizmetlerini en yüksek parayı verene satıp rüşvet almaya başlamışlardır. Sonunda devletin yapabildiği tek şey, paranın değerini sık sık düşürmek ve bunun sonucunda birbiri ardından mali bunalımlara neden olmaları²².

XVIII. yüzyılda ise Osmanlı Devleti ekonomisi hızlı bir gerileme dönemine girmiştir. Bunun sebebi ise, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de yepyeni bir üretim ve sürüm sisteminin temellerinin atılması-

²² V.Şirin; *Osmanlı Tarihi*, s.94.

dır. Kömürün enerjisinden faydalanılmaya başlanması, buharın makine işletilmesinde kullanılması, eski Mısır Medeniyetinden beri aynı seviyede kalmış olan teknik sistemde büyük bir devrim yapmıştır. Böylece üretimde kol kuvvetinin yerine makine geçmiştir. Belli alıcılar için mal yapılacak yerde, büyük insan kitleleri için üretim yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu XVIII. yüzyılın sonunda kol kuvveti sisteminden makine sistemine geçemediği için yani sanayileşemediğinden dolayı yabancı malların ağırlığını duymaya başlamıştır. Bu ağırlık, yavaş yavaş memleket endüstrisinin silinmesine ve dolayısıyla halkın fakir düşmesine de sebep olmaya başlayacaktır²³.

E- EĞİTİM VE İLMİYE SINIFLARINDAKİ BOZULMALAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda Millî Eğitim, devletin elinde idi. Devlet, İslâmî temellere dayandığı için Millî Eğitim siyasetini yalnız müslüman halka göre düzenlemişti. Müslüman olmayan toplulukların özel eğitim imtiyazları vardı.

Yakın çağların başında Osmanlı Millî Eğitimi, imparatorluğun kuruluş zamanındaki şeklini muhafaza etmekte idi. İlköğretim mekteplerde, yüksek öğretim ise medreselerde verilmekte bugünkü manada orta öğretim veren bir okul bulunmamaktadır. Bütün şehir ve kasabalarda ilkokul olmakla beraber büyük şehirler ile kasabaların bazılarında da medreseler bulunmakta idi. Mekteplerde Arap alfabesi öğretildikten sonra Kur'an okumasına başlatılırdı. Çocuklar manasını hiç anlamadıkları Kur'anı, Arapça olarak ezberlerdi. Mekteplerde din bilgisi, tecvîd ve ilmihâl okutulurdu. Bütün bu dersler çocuğu hayata hazırlamaktan çok ahirete hazırlamak gibi bir düşünce ile yapılırdı.

Medreselerde öğretim programı ve metotları çok sıkıydı. Medreselerin ilk bölümlerinde çalışmalarını ilerleten öğrencilerin çalışkanları, öğretmenleri tarafından "danişment" seçilirlerdi. Bunlar naib, imam ve ilkokul öğretmeni olabilirlerdi. Danişmentler medreselerin, dahil, hariç ve sahn bölümlerinde çalışıp başarı kazandıkları takdirde **mülâzım** olurlardı. Mülâzımlardan imtihan verebilenlerde **müderreslik (profesörlük) unvan ve payesini** kazanırlardı. Medreselerde uzun yıllar öğretim yaparak başarılı görülenler, mollahıklara, İstanbul kadılığına, Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine ve hatta şeyhülislâmlığa kadar yükselebilirlerdi. Müderreslikte ilerleyenler ise kadılıklara gönderilirlerdi. Medrese öğretiminde tam bir başarı için çok kere ömrün yarısını harcamak gerekmektedir.

²³ E.Z. Karal; *Osmanlı Tarihi*, C.V, s.8.

Bu uzun ve zor öğretim, tamamen ferdîyetçi temeller üzerine kurulmuş idi. İslâm dini, normal bir inanç sistemi olmasına ve bir dünya düzeni değeri taşımasına rağmen, İslâm eğitimi tabiat ve cemiyet olaylarını çözmeyi hedef tutmaktan çok, kişinin iç alemini, din ve edebiyat bilgileri ile süslemekte idi. Öğretim konuları, mücerred bilimlerin hipotezleri idi. Öğretim dili Arapça olup, bu dilde, harf-i tarifler, cins ve has isim ezberlemeleri, öğretimin ağırlık noktasıydı.

Sözün kısası, yakın çağın başlarında medrese öğretimi, yüksek öğretim olmaktan uzak bir durumdadır. Medreseden yetişen ve ulema adını taşıyan bilginler, **Aristo devrini bir saman çöpü geçmemiş** durumda idiler²⁴.

Bilim adamı ve hakimlerin yetişmesinde büyük rol oynayan bilginler (ulema) mesleği, yine III. Murat döneminden başlayarak eski önemini kaybedip zayıflamaya başlamış, bu mesleklere uygun niteliklere sahip olmayıp himaye edilenler, ya da rüşvet verenler atanmaya başlanmıştır. Özellikle adaleti temsil eden mahkemelere yapılan yanlış ve isabetsiz atamalar, celalî şâkilerinin zulümlerinden geri kalmayıp halkın, hükümdar ve hükümetlerden son derece nefret etmelerine de neden oluyordu. Örneğin; Sultan III. Murat'ın hocası olan tarihçi Sadettin Efendi'nin oğlu Mehmet Efendi, daha çok küçük yaşlarda iken Mekke, daha sonra İstanbul kadılığına atanmış, daha sonra da Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Sadettin Efendi'nin öteki oğlu Esad Efendi, medreseden çıktığında doğrudan doğruya Edirne kadılığına, daha sonra da İstanbul kadılığına atanmıştır. Böylece **Tafra** adı verilen bu makam atamaları sonucunda, gerçek bilginler yüksek hakimliklere getirilmeyerek, bu makamlar, şeyhülislam, kazasker ve sultanların, hoca ve yakınlarının çoğu kez yeteneksiz oğullarına verilmiştir. Sultan III. Mehmet'in aşağıdaki sözleri bütün bu hususları açık ve seçik olarak bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır:

III. Mehmet "Dünyada doğru sözlü, hak tanıyan bir adam bulamadım" diyerek şikayette bulunmuş, çevresindekiler ona, bunun nedenini sorunca Sultan; "*Şeyhülislam Bostancızâde Efendi'ye, iltifatta bulundum, bunun arkasından hemen cahil kardeşini Rumeli Kazaskeri atadı, yine bir cahil gencin Selanik kadılığına atanmasını benden rica etti. Babamın hocası Saadettin Efendi'de doğruluk ve hakka saygının varlığını ümit ediyordum. O da genç bir oğlunu Anadolu kazaskerliğine, diğer bir oğlunu da Edirne kadılığına atanmasını bana arzetti. Böylece benim adıma kötüye çıkarttığı gibi, kendisini de herkese rüsva eyledi*" diye cevap vermiştir²⁵.

²⁴ E.Z. Karal; *Osmanlı Tarihi*, C.V., s.5-6.

²⁵ A.Sevim- Y. Yücel; *Türkiye Tarihi*, C.III, s.30.

Ulemanın devlet içinde artan rollerinden biri ideolojik, diğeri de pratik olmak üzere iki kaynağa dayanıyordu. Daha XVI. yüzyılda Safevi Devleti, Şîî İslâmi ideolojiye dayalı bir devlet olarak kurulduğunda Osmanlı Devleti de karşı tavır almaya, sünnî İslâmiyet'in önderliğini vurgulamaya başlamıştı. Sadece doğu cephesinde değil, batı uçlarındaki durumda Osmanlı Devleti ideolojisinde dinî öğeyi güçlendiriyordu. Reform dönemi Avrupa'sında Habsburg Devleti, hem Avusturya'da hem İspanya'da Katolik Kilisesi'nin öncüsü kesilmişti. Bundan dolayı Macaristan'da ve Akdeniz'de, Osmanlıların Avusturya ve İspanya Habsburgları ile çatışmasında dinî propaganda önde geliyordu. Osmanlı Devleti Sünnî İslâmın niteliğini vurguladıkça bir ideolojinin sözcüsü olan ulema da doğal olarak güçlenmiştir.

Bu ideolojik gelişmenin yanında pratik sebepleri de bulunmaktadır. Ulemanın devlet kurumlarındaki öneminin XVI. yüzyılda devlet ve toplumun sarsıntıya düşmesinin ve güçlüklerin nedenini araştıran yazarlardan bazıları, özellikle ulema mesleğinden yetişenlerden şeriata gereği kadar önem verilmediğini, şeriatın adaletin temeli olması gerektiğini vurguluyordu. Osmanlı siyasal düşüncesinde adaletin uygulanmasında padişah kanunu en önemli öğe olarak belirtile gelmişken, işler aksayıp düzen sarsıldıkça şeriat ön plana çıkmaya başlamıştır. Ayrıca İstanbul'un siyasî hayatında çeşitli girişimlere, darbelere gerekçe arayan vezirler ve kapıkulu gittikçe ulema ile işbirliğini arar olmuştur. XVII. yüzyılın karışıklıklarında siyasal girişimlerin meşrulaştırılması ve başarısı artık ulema desteğine dayanıyordu. Bütün bu gelişmelere rağmen Osmanlı uleması hiçbir zaman İran uleması kadar önem kazanmamış, devlet dışında, devlete karşı bir güç oluşturmamıştır ama Osmanlı siyasal hayatındaki en önemli öğelerden biri olarak durumunu korumuştur.

Ayrıca Katip Çelebi de felsefe ve müsbet ilimlere gerekli değerin verilmemesiyle, "Osmanlı ülkesinde ilim pazarına kesat" geldiğini belirtmekle beraber geometri bilen kadı ile bilmeyen kadının hükümlerini değerlendirerek, geometri ilmüne yakıf olmayan kadının yanlış hükümler verdiğini örnekleriyle açıklamıştır²⁶.

Sonuçta Osmanlı uleması her şeyden önce, devletin şeriat ve adalet işlerini görmek için yetiştirilmişti. Bu işlerin görülmesinde artık sadece doğru olmak yetmiyordu; bilgili olmak da lazımdı. Halbuki ulema gerçek bilginin cahili idi. Cahillere emanet edilmiş bir şeriat veya adaletin hiçbir

²⁶ Bilal Eryılmaz; *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay. İstanbul,1992, s.28-29.

değerinin olamayacağı ise gayet doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır²⁷.

Konu ile ilgili başka bir yazarın görüşlerine baktığımız zaman “XVIII. yüzyıl sonundaki reform girişimlerinin farklı ve yeni bir anlayışa dayandığı açıktır. Gerek III. Selim, gerek II. Mahmut ve etrafındaki kadrolar el yordamıyla yürüyorlardı. Çünkü, bu devrin devlet adamının amacı Kanunî devrini geri getirecek reformlar yapmak değildi. Ulemanın önünde veya fermanlarda böyle bir ifade kullansalar da Osmanlı devlet adamları dünyanın değiştiğini ve kendilerinin de değişmeleri gerektiğini biliyorlardı. XVIII. Yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki reform girişimlerinin bir tek nedeni vardır o da, hristiyan Avrupa’ya özellikle Rusya’ya karşı durabilmek için orduyu modernleştirmektir”²⁸ şeklinde görüşlerini belirtmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı tarihini araştırırken yükselme, duraklama, gerileme ve çöküş evrelerini kesin tarihlerle belirlemek mümkün ve akla yatkın değildir. Her ne kadar, restorasyon ve reform çabaları XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yoğunlaşmışsa da aslında bozulma ve çürümenin köklerini daha öncelerde aramak gerekir. İmparatorluk, hiçbir zaman kusursuz bir çatı içinde gelişmenin zirvesine çıktığı bir noktada dengeye kavuşmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu tarihi, diğer devletlerin tarihi gibi bir dizi geçiş evresinden oluşmaktadır. Devletin en parlak ve görkemli konumuna XVI. yüzyılda ulaştığı nasıl doğruysa Osmanlı Devleti’ndeki gerilemenin de bu zamanda başladığı bir gerçektir. XVII. Yüzyıla kadar Doğu (Osmanlı), Batı medeniyetine karşı üstün, bu yüzyıldan sonra Batı her bakımdan Doğuya üstün hale gelmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, Batı’dan aldığı yerlerden geri çekilmekteydi. Osmanlı Devleti XVII. yüzyıldan itibaren iktisadî, ticarî ve sanayî alanlarında gerilemiştir. Osmanlı Devleti’nde görülen bozulma ve çürümeler nasıl birdenbire başlamamış ise, aynı şekilde birdenbire de devletin son bulmasına neden olmamıştır.

Her şeye rağmen Osmanlı Devleti, dışarıdaki büyük devletler arasındaki koruyucu rekabetler ve imparatorluk sınırları içindeki bir çok hafifletici faktör sayesinde çürümenin ilk işaretlerinin görülmesinden itibaren üç yüz yıl daha devam etmiştir. Bu hafifletici faktörlerden birincisi, yetenekli denebilecek birkaç padişahın çıkmış olmasıdır. İkincisi, bozulmuş olsa dahi idarî sistem hala bütünlük arz etmekte ve yetenekli birkaç sad-

²⁷ E.Z. Karal; *Osmanlı Tarihi*, C.V., s.6-7.

²⁸ İlber Ortaylı; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay. 3.Baskı, İstanbul, 1995, s.34.

razam çıkarmaktaydı. Bunun yanında bu unsurlar, yani saray ve Bab-ı Ali memurları, zaman zaman halkın sesini dile getiren yeniçeriler ve derebeyleri arasında bunlardan herhangi birinin güçlenip ülke yönetiminde yegane söz sahibi olmasını engelleyici ve imparatorluğu doğrudan yık-maya çaba harcamaktan alıkoyan bir denge kurulduğunu da görmekteyiz. Bu konuda, Tanzimat'tan önceki reformcuların ve bunların denemelerinin etkisi söz konusuydu. Bu reform çabalarından her ne kadar tam sonuç alınmamış ise de bunlar bir bütün olarak ele alındıklarında XIX. yüzyıl reformlarına temel teşkil ettikleri de bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki reform çalışmalarına sebep teşkil eden unsurlar siyasî, askerî, toplumsal ve kültürel, ekonomik, diplomatik, diğer devletlerin çıkar çatışmaları ve sanayide görülen aksaklıklardır. XIX. yüzyıldaki reformları anlayabilmek için yukarıda belirtilen aksaklıklara sebep olan unsurları bilmemiz gerekir. Bu yüzyıldaki reformları iyi bir şekilde anlamak XX. Yüzyıl Türkiye'sinde yapılan inkılapları daha iyi bir şekilde idrak etmemizi sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ERYILMAZ, Bilal; *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C.V, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1996.
- KARAL, Enver Ziya; "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Siyasi Tarih", *Yeni Türkiye*, Yurt Yay., Ankara 1989.
- LEWIS, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çevr.Metin Kıratlı), T.T.K. Basımevi, Ankara ,1990.
- ORTAYLI, İlber; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay.,İstanbul, 1995.
- SEVİM, Ali, Yaşar Yücel; *Türkiye Tarihi*, C.III, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991.
- SHAW,Stanford; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çevr. Mehmet Harmanacı), C.II İstanbul 1995.
- ŞİRİN, Veli; *Anahatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi*, Marifet yay., İstanbul 1996.
- ZÜRCHER, Eric Jan; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1998.